

Política lingüística a la Federació Russa: diversitat lingüística i identitat nacional

per Marc Leprêtre

Resum

Aquest article dóna una perspectiva general dels diferents tipus de política lingüística aplicats a la Federació Russa, dedicant una especial atenció als antecedents històrics, les relacions entre llengua i nacionalisme i la promoció de la diversitat lingüística com a instrument per a prevenir els conflictes interètnics i assegurar una gestió pacífica i equilibrada de la diversitat lingüística. El text s'estructura en quatre seccions: els antecedents històrics de la situació (política lingüística i *nation-building* a la URSS); les tensions interètniques a la Federació Russa dins del context postsoviètic; el despertar dels grups nacionals a Rússia; i les estratègies de futur per a una gestió equilibrada de la diversitat lingüística a la Federació Russa i als estats exsoviètics.¹

1. Antecedents històrics: política lingüística i *nation-building* a la URSS

Els processos de política i planificació lingüístiques que s'estan duent a terme des de 1991 a la Federació Russa no poden explicar-se sense fer una breu referència al rerefons històric, polític i social originat per les polítiques lingüístiques i de nacionalitats aplicades durant dècades a l'antiga Unió Soviètica. Amb tot, i atès que aquest article tracta del que està passant actualment respecte de la gestió de la diversitat lingüística, tractaré de resumir al màxim els antecedents històrics.²

El procés de nacionalització³ que es va dur a terme a les repúbliques federades tenia un caràcter paradoxal en tant que, d'una banda, el règim soviètic va dotar les nacionalitats d'un estatus políticoterritorial ben definit, fins i tot en el cas d'aquelles ètnies que no havien ni tan sols assolit un estadi de desenvolupament precapitalista, amb la qual cosa la construcció de nacions a la Unió Soviètica es va caracteritzar pel fet de convertir en unitats políticoterritorials unes nacions que primer s'havien constituït com a comunitats culturals durant el període tsarista, contràriament al que ha succeït amb diversos casos a Europa occidental. D'altra banda, aquests processos, a partir dels inicis dels anys 30, es van desenvolupar paral·lelament a l'aplicació progressiva d'una política d'erosió de les cultures nacionals, que només preservà els elements més purament etnogràfics i folklòrics. Així, doncs, si ens atenem a l'esquema proposat per Gellner respecte de la formació de les nacions durant els processos d'industrialització,⁴ podem dir que el marxisme-leninisme soviètic no considerà les nacionalitats perifèriques com unes societats profundament arrelades en les estructures polítiques i econòmiques modernes, sinó com a 'nacions folklòriques' o etnogràfiques.

El plantejament teòric subjacent en la política dels bolxevics respecte de les nacionalitats —la *korenizatsiia*⁵— constituïa una fórmula segons la qual aquelles nacions que havien vist com els seus drets col·lectius havien estat negats i perseguits durant el període tsarista havien de poder tenir accés al lliure exercici d'aquests drets dins del marc de la construcció del socialisme, amb l'objectiu d'arribar elles mateixes a la conclusió que l'emancipació nacional no constituïa per si mateixa una solució als seus problemes de desenvolupament nacional, cultural, social, polític i econòmic, sinó que passava per assumir la doctrina universalista de l'internacionalisme proletari. Per consegüent, l'objectiu final havia de ser la fusió de totes les nacions dins d'una sola comunitat socialista, un cop les cultures nacionals haguessin pogut desenvolupar-se dins del marc de la societat soviètica, tal com ho subratllà Stalin en el transcurs del XVI Congrés del PC(b)US⁶ el 1930.⁷ Així mateix, en l'ordre pragmàtic, aquesta política havia de ser un lenitiu per a les tensions polítiques, socials i nacionals que, des de mitjan segle XIX s'havien desfermat de manera successiva a les ciutats, a les regions rurals i a la perifèria de Rússia i que formaven part integrant d'un ampli procés revolucionari al si del qual, ja ho hem vist, aquestes tensions

¹ L'autor agraeix els comentaris i les contribucions de **Jordi Bañeres** (Institut de Sociolingüística Catalana), **Zurab Dvali** (TV and Radio Broadcasting of Georgia, Tbilissi); **Dra. Ayla Göl** (Department of International Relations, Ankara University); **Prof. Ruth Ferrero** (UNED); **Dr. François Grin** (Adjunct Director of Geneva's Service for Education Research and Senior Lecturer at the University of Geneva); **Bossia Kornousova** (Kalmyk Centre for Intensive Language Teaching, Elista, Kalmykia); **Marsalina Tsyrenjapova** (Center for Policy Research, Moscow), i **Dr. Alexey Yeschenko** (Director of the North-Caucasian Institute of Linguistics, Pyatigorsk).

² Per a una anàlisi més detallada vegeu Kirkwood (1989) i Liber (1991).

³ *Natsionalnoe stroitelstvo* [construcció de nacions] té a grans trets el mateix sentit que el concepte de 'nation-building' que utilitzarem d'ara en endavant.

⁴ Gellner (1983).

⁵ Política de nacionalització de les nacions i grups ètnics duta a terme per l'Estat durant el anys 20, que se solapà amb l'aplicació de la N.E.P. [*Novaya Ekonomicheskaya Politika*].

⁶ Partit Comunista (bolxevics) de la Unió Soviètica [denominació oficial fins al 1936].

⁷ Vegeu Bogdan, 1993:219.

mantenien unes relacions dinàmiques i antagoniques. Per tal de resoldre aquests conflictes en les regions perifèriques, els bolxevics van articular tres tipus de polítiques: l'aplicació del principi d'autonomia nacional-territorial en la constitució de la RSFSR; la creació d'unitats territorials autònomes en les regions perifèriques, i l'aplicació de la *korenizatsiia* a gran escala. Paral·lelament, aquestes polítiques van tenir dos corollaris amb vistes a garantir el suport dels camperols i dels treballadors urbans al règim: la NEP i la incorporació massiva de proletaris a les files dels nous quadres comunistes. El precipitat sociolingüístic de les polítiques soviètiques cap a les nacionalitats pot resumir-se de la manera següent: *"La politique linguistique est sans aucun doute le plus original de l'action menée par le pouvoir en matière nationale. C'est aussi, cela est certain, sa plus parfaite réussite."*⁸

La política lingüística de la Unió Soviètica constituí, doncs, una de les majors realitzacions del règim i no es pot desvincular dels esdeveniments històrics, socials i econòmics ni de les diferents correlacions de forces en la distribució del poder que es produïren al llarg dels setanta-quatre anys de règim soviètic. Així mateix, els canvis en l'estructura demogràfica generats pel procés de modernització contribuïren a intensificar, especialment a les àrees urbanes, els problemes derivats del contacte de llengües, matisats per altres variables com ara les dimensions dels grups lingüístics i nacionals, l'experiència (continuada o recent) de contactes amb altres grups ètnics, la situació geogràfica o les afinitats lingüístiques i culturals. Atès que les polítiques del règim destinades a garantir la igualtat entre les nacions es basaven en la interpretació marxista-leninista de les relacions dialèctiques que s'establien entre els pobles, l'aplicació de la política lingüística i nacional se centrà en la modernització de les diferents societats nacionals que conformaven el nou Estat soviètic, objectiu que exigia que les poblacions autòctones aconseguissin uns alts índexs d'alfabetització, un increment del seu nivell cultural, polític i social, a la vegada que les noves necessitats de la societat soviètica (industrialització accelerada, reptes tecnològics, construcció del socialisme) requerien la creació d'un nou teixit social amb les capacitats tècniques i intel·lectuals adequades per tal de poder realitzar correctament els projectes dissenyats per l'Estat. D'altra banda, la Revolució Socialista havia tingut lloc en el país que menys condicions objectives reunia per al seu triomf -població majoritàriament camperola, proletariat urbà minoritari i molt disseminat territorialment, escàs nivell d'industrialització (d'acord amb els estàndards occidentals), baix nivell de desenvolupament polític i cultural de les masses- tot i que el nou règim havia aconseguit consolidar unes noves estructures de poder després d'una llarga guerra civil. Això no obstant, la consolidació i la construcció del socialisme exigien un canvi radical en la composició social, política i cultural del país. Atès que la industrialització de la URSS era una condició *sine qua non* per a la seva supervivència, la manera més ràpida, d'obtenir l'adhesió (o si més no la neutralitat) de les nacionalitats no russes, era d'inculcar-les la nova cultura política utilitzant les llengües autòctones com un dels principals vehicles d'aquest procés d'aprenentatge, la qual cosa requeria la creació d'un sistema educatiu i d'uns espais culturals i de comunicació. Per consegüent, la política lingüística fou des dels inicis un dels eixos fonamentals de la política soviètica respecte de les nacionalitats. La política lingüística, de la qual n'era responsable el Narkomnat,⁹ es concretà en quatre tipus de mesures: la selecció d'un codi estàndard per a cada llengua autòctona i la seva transformació en una eina de comunicació comuna per a la població de les unitats territorials autònomes; la modernització del lèxic d'acord amb les necessitats d'una societat industrial moderna; la reforma o la creació de nous alfabetos per a la majoria de les llengües autòctones; i l'alfabetització massiva de les poblacions perifèriques vehiculada a través de l'ensenyament de les llengües autòctones en unes xarxes escolars nacionals. Com a resultat d'aquestes polítiques, al final de l'URSS la situació sociolingüística general, tant de les llengües autòctones com la del rus com a eina de comunicació entre els diferents components de l'Estat, era la següent:

Grups ètnics, coneixement del rus i de la llengua del grup ètnic titular (1989)

República	Grups majoritaris (%)	% Coneixement del rus	% Coneixement de la llengua autòctona per altres grups
Armènia	Armenis (93)	45	--
	Àzeris (3)	19	7
Azerbaidjan	Àzeris (83)	32	--
	Russos (6)	--	15
	Armenis (6)	69	7
Bielorússia	Bielorussos (78)	80	--
	Russos (13)	--	27
Estònia	Estonians (62)	35	--
	Russos (30)	--	15

⁸ Carrère d'Encausse, 1978: 203.

⁹ *Narodnii Kommissariat po Delam Natsionalnostei* [Comissariat del Poble per als Afers de les Nacionalitats]

Georgia	Georgians (70)	32	--
	Armenis (8)	52	26
	Russos (6)	--	24
	Àzeris (6)	35	10
Kazakhstan	Kazakhs (40)	64	--
	Russos (38)	--	9
Kyrgyztan	Kyrgyz (52)	37	--
	Russos (22)	--	12
	Uzbeks (13)	39	4
Letònia	Letons (52)	68	--
	Russos (34)	--	22
Lituània	Lituans (80)	38	--
	Russos (9)	--	38
	Polonesos (7)	67	21
Moldàvia	Moldaus (65)	58	--
	Ucraïnesos (14)	80	14
	Russos (13)	--	12
Tadjikistan	Tadjiks (62)	31	--
	Uzbeks (24)	22	17
	Russos (8)	--	4
Turkmenistan	Turkmens (72)	28	--
	Russos (10)	--	2
	Uzbeks (9)	29	16
Ucraïna	Ucraïnesos (73)	72	--
	Russos (22)	--	34
Uzbekistan	Uzbeks (71)	27	--
	Russos (8)	--	5

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a *Natsionalnii Sostav Naseleniia SSSR* (1991).

En definitiva, la política lingüística soviètica no solament promogué el rus com a *lingua franca* utilitzada per a les comunicacions pansoviètiques i interrepublicanes, sinó que també millorà i enfortí la posició de les nacions titulars de les repúbliques federades i de les seves llengües. Al mateix temps, el descens gradual del percentatge de russos ètnics en el conjunt de la URSS i uns índexs de natalitat molt inferiors als de les poblacions d'Àsia Central i del Caucas contribuïren a crear un sentiment latent d'inseguretat al si del grup majoritari, la qual cosa provocà el naixement d'un nou tipus de nacionalisme rus com a reacció davant de la intensificació dels moviments nacionalistes al centre i a la perifèria de la Unió. Finalment, els resultats de la política lingüística soviètica reflecteixen la contradicció entre processos de centralització i descentralització, entre promoció i repressió i entre estratègia de classe i taticisme nacionalista.

2. Les tensions interètniques a la Federació Russa en l'espai postsoviètic

El desmembrament de la Unió Soviètica i l'augment de les tensions interètniques dins de la mateixa Federació Russa suposaren la intensificació de la crisi d'identitat russa que s'havia anat desenvolupant al llarg del procés de construcció del patriotisme rus a partir de mitjan anys trenta. Els primers signes de tensió coincidiren amb les declaracions de sobirania de les repúbliques autònomes de Mari El, dels Komis i de Tatarstan durant l'estiu de 1990. Aquestes declaracions de sobirania constituïren un intent de forçar les autoritats federals a atorgar un nivell més alt d'autonomia que permetés a les autoritats locals controlar i gestionar els seus recursos naturals (diamants, petroli, gas, indústries fusteres) per tal de tenir un accés directe als mercats exteriors.

Les negociacions començades amb vistes a la signatura del Tractat de la Unió de 1991 acceleraren aquest procés, de tal manera que no solament les setze repúbliques autònomes de la RSFSR es declararen sobiranes, sinó que també ho feren les regions autònomes de Birobidjan, Karatxaevo-Txerkèssia, Khakàssia, de Gorno-Altai i Adigea, que reclamaren la seva reconversió en repúbliques autònomes. D'altra banda, com ja havia estat el cas a principis dels anys vint, sorgiren noves entitats territorials, sense cap base legal, constituïdes a partir de decisions unilaterals preses pels soviets locals: l'associació Gran Volga; l'associació Gran Ural; l'associació Extrem-Orient; l'associació de les ciutats del sud de Rússia; les antigues

regions autònomes abans esmentades i reconvertides en repúbliques autònomes; la república *de facto* independent de Txetxènia; i, finalment, el districte de Tyumen. Així, doncs, Rússia es trobà confrontada, com el conjunt de l'Estat soviètic, a un procés de desintegració territorial, econòmica i social que tingué unes conseqüències determinants sobre la configuració d'una nova identitat nacional que, per primera vegada des de l'Edat Mitjana, havia de dissociar els conceptes d'Imperi i d'Estat.

Per consegüent, la nació russa es veu actualment confrontada a una aguda crisi d'identitat nacional i està a la recerca de la seva pròpia autodefinició. Contràriament al paradigma clàssic segons el qual la qüestió nacional i identitària és protagonitzada per 'nacions incompletes'¹⁰ que lluiten per afirmar-se enfront de nacions més grans i 'completes', a la Rússia actual és el grup ètnic dominant qui està la recerca de la seva autodefinició. A grans trets, l'existència d'un Estat rus (*Rossiiskoe Gosudarstvo*) va ser anterior a la nació(nalitat) russa (*Russkaya narodnost*) i, a la vegada, l'Imperi rus va precedir l'Estat rus. D'acord amb això, l'emergència de Rússia com a nació estigué indefectiblement lligada al procés continu d'expansió de l'Imperi cap als territoris poblats per ètnies al·lògenes. Una altra característica de l'Imperi rus, compartida posteriorment amb la Unió Soviètica, radicava en les relacions que s'establiren entre la nació russa i els pobles al·lòfons. Durant el tsarisme, les classes dominants de les societats perifèriques van assimilar-se progressivament a les elits del centre, com va ser el cas dels tatars, georgians, alemanys, bàltics o polonesos. Durant determinades èpoques del règim comunista, també es va tornar a establir aquest mateix tipus de satel·lització ja que les consideracions de classe o ideològiques varen prevaler sobre les identifications ètniques. És més, durant el període de *korenizatsiia*, ser rus o pertànyer a una elit nacional russificada suposava un fre per a qui aspirava a ocupar càrrecs importants a les repúbliques nacionals. D'altra banda, els propis russos no es consideraven com una nació particularment afavorida per l'anterior règim: els indicadors econòmics de la RSFSR no eren substancialment millors que els de les altres repúbliques, les purgues dels anys trenta hi havien provocat més víctimes que enlloc, els russos havien estat més delmats que cap altre poble durant la Segona Guerra Mundial, la situació mediambiental era desastrosa, les minories ètniques els identificaven amb el totalitarisme soviètic, la seva contribució al manteniment de les repúbliques centroasiàtiques va ser considerable, etc. Finalment, des del punt de vista polític, la RSFSR tampoc no va ser privilegiada atès que tenia el mateix rang que nombrosos grups ètnics de dimensions més reduïdes i, fins i tot, estava subrepresentada des del punt de vista institucional en la mesura que nombroses institucions pansoviètiques substituïen les institucions russes.

Des d'aquest punt de vista, l'accés a la independència no ha comportat una millora de la situació. Si la pèrdua de territoris inclosos dins l'Imperi rus i posteriorment a la Unió Soviètica (especialment Àsia central i Transcaucàsia) no fou viscuda de manera traumàtica, en canvi la secessió de Bielorrússia i Ucraïna va ser interpretada com una amputació històrica, identitària i cultural. De més a més, el nou traçat de fronteres ha provocat que gairebé 25 milions de russos ètnics es convertissin en ciutadans estrangers a les antigues repúbliques federades que molts consideraven de feia temps com part integrant de la pàtria. Si bé la desaparició de l'Estat soviètic ha permès que els russos passessin de ser no gaire més del 50 % de la població de la URSS a representar més del 80 % de la Federació Russa, el reforçament dels russos com a grup ètnic majoritari enfront d'una multiplicitat de minories ètniques ha intensificat la idea que Rússia no és només l'estat dels russos i que la identitat russa ha d'integrar, també, els elements al·lòfons.

En darrer terme, la Federació Russa actual reproduceix a menor escala la contradicció tradicional entre les variables ètniques i culturals i les variables polítiques i territorials de la URSS o del Imperi Tsarista. Aquesta situació es complica pel fet que la Federació Russa està formada per 89 entitats (32 de les quals són definides en termes ètnics) entre antigues repúbliques autònomes, regions, comarques, i ciutats federals, totes iguals en drets i deures segons la Constitució de 1993. Però atès que el Tractat Federal de 1992 es mostra més generós amb les repúbliques, existeix una duplictat d'interpretacions quant a les competències que han de ser assumides per les institucions federals i les que corresponen a les repúbliques.

Així, doncs, després de la desaparició de l'Estat soviètic, Rússia ha iniciat el seu camí cap a la recuperació de la seva identitat nacional i cap a la reconstrucció de la seva nacionalitat. Aquesta nova identitat russa es fonamenta, a grans trets, en la religió ortodoxa i en un nacionalisme que reproduceix, a manca d'altres models, els esquemes igualitaris, autoritaris i comunitaris de la societat russa tradicional. Aquesta recerca d'una nova identitat també s'emmarca dins de la tradicional contradicció d'una Rússia escindida entre les seves aspiracions occidentalistes i la seva tendència a l'aïllament. Acostumada a viure en els seus mites, la societat russa busca nous punts de referència socials i morals per resituar-se com a nació, atès que els mites prerevolucionaris basats en la religió, l'Imperi i l'autocràcia foren eliminats per la Revolució bolxevic i substituïts pels nous mites bolxevics (internacionalisme proletari, construcció del socialisme), ara també desapareguts.

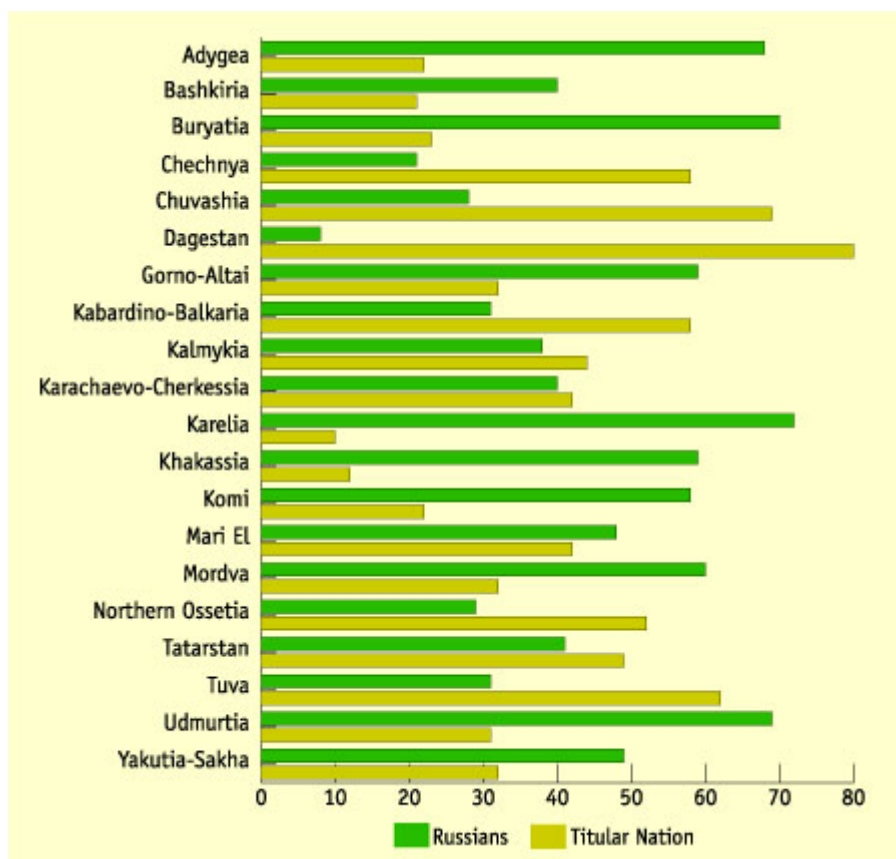
Gradualment, però, s'anaren produint canvis significatius en la percepció subjectiva que els russos tenien de la seva pròpia identitat, principalment a conseqüència de l'increment i de la radicalització de les vindicacions dels pobles al·lòfons, que provocaren una confrontació inevitable entre el centre i la perifèria, i que els russos entressin en competència directa amb els grups al·lògens a l'hora de reclamar la solució de les desigualtats i dels greuges comparatius; de la presa de consciència dels ingents ajuts financers prestats

¹⁰ Vegeu Gellner (1983).

a les repúbliques federades, de la delicada situació mediambiental, de la corrupció moral del conjunt de la societat soviètica, de l'abast real del terror estalinista i de les arbitrarietats comeses en dècades anteriors, la qual cosa provocà no solament una explosió de sentiments nacionalistes a les repúbliques sinó que també impulsà els dirigents perifèrics a eludir la seva responsabilitat amb atacs sistemàtics contra el centre i les autoritats federals, identificats amb els russos. Aquests, en veure's associats amb una política i unes autoritats que al llarg de set dècades no havien actuat envers ells de manera substancialment diferent que ho feren amb les altres repúbliques i que, a més a més, es veien privats d'institucions polítiques, econòmiques i culturals nacionals atès el solapament de les institucions soviètiques i russes, reaccionaren amb una reactivació d'un nacionalisme rus profundament ètnic.

L'eclosió de moviments nacionalistes al cor mateix de la RSFSR (Tatarstan, Yakútia-Sakha, Txetxènia, Tuva, Buriàtia, Daguestan, Ossètia del Nord, etc.) provocà una reacció en cadena entre la població russa, de tal manera que molts dels moviments nacionalistes russos que sorgiren a l'empara de la *perestroika* començaren, a diferència dels seus predecessors de la dècada dels anys setanta, a utilitzar les pràctiques centrífugues dels moviments nacionalistes perifèrics. En aquesta situació, davant la intensificació dels sentiments xenòfobs antirussos a les repúbliques transcaucàsiques i centroasiàtiques i la instauració de noves legislacions en matèria de llengües i d'ensenyament que beneficiaven les llengües autòctones, els nacionalistes russos es mobilitzaren creant uns fronts populars a imatge del que succeïa als països bàltics o a Transcaucàsia. Aquesta radicalització del nacionalisme rus provocà un doble enfrontament entre la RSFSR i les repúbliques federades, d'una banda, i entre la mateixa RSFSR i les autoritats federals, de l'altra. El fet que després del desmembrament de la URSS, la Federació Russa quedés com única entitat territorial amb una composició multiètnica tan complexa produí en la població russa el sentiment que el seu país, orfe de punts de referència per dibuixar i construir una nova identitat s'havia convertit, senzillament, en el que quedava de la URSS un cop perduda tota influència sobre les altres repúbliques federades, algunes de les quals (Bielorússia i Ucraïna) constituïen alguns dels referents simbòlics de la Gran Rússia des del segle X.

El gràfic següent identifica la composició ètnica de les diferents repúbliques autònomes de la Federació Russa:

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades contingudes a *Natsionalnii Sostav Naseleniia SSSR* (1991)
L'articulació futura de la identitat nacional i de l'Estat russos és extremadament complexa en la mesura que, ara per ara, no sembla que s'hagin plantejat cap perspectiva de desenvolupament coherent ni orientacions precises sobre les polítiques econòmiques, socials i nacionals que permetrien dur a terme un procés de consolidació de la democràcia a la Federació Russa. Davant de l'esclat de la cohesió nacional i identitària de la Rússia postsoviètica, els fonaments sobre els quals es tracta de basar la nova

identitat i el nou Estat presenten intenses contradiccions, a la vegada que el context general obstaculitza l'articulació d'una societat civil tradicionalment poc desenvolupada, atès que ni el concepte de Rússia ètnica ni el de Rússia imperial no poden mobilitzar ni unir els ciutadans russos en un mateix projecte nacional; que la intensificació de les particularitats econòmiques i regionals amenacen amb dislocar l'estructura territorial de la Federació; que la desorientació moral i social s'ha generalitzat entre una població mancada de punts de referència i d'identificació (molt especialment entre els joves) arran de la desaparició dels antics valors pre i postcomunistes; i que la crisi econòmica endèmica ha desplaçat desenes de milions de persones per sota del nivell de la pobresa. En definitiva, els fets i les circumstàncies explicitats al llarg d'aquestes pàgines constitueixen un entramat complex que Rússia haurà de resoldre per tal d'iniciar el camí de la democràcia, de l'estabilitat política, social i econòmica i del procés de reconstrucció nacional.

3. El despertar dels grups nacionals a Rússia

La Federació Russa està integrada per 176 grups nacionals i s'hi parla un nombre gairebé similar de llengües. Aquestes comunitats minoritàries representen uns 28 milions de persones, el 20 % de la població total.¹¹ Aquesta diversitat ètnica, lingüística i cultural es reflecteix en l'estatut federal del país, amb 21 repúbliques nacionals a les quals cal afegir les regions i els districtes autònoms. Les àrees minoritàries es caracteritzen per una molt forta imbricació de pobles. La població russa representa entre 30 i 80 % de la població de les repúbliques de Sibèria, entre 30 i 70 % a les regions centrals i septentrionals, i entre 10 i 40 % al Caucas. A això cal afegir-hi la presència d'altres grups nacionals que representen entre el 5 i 40 % de la població de les repúbliques. D'altra banda, la nacionalitat titular (epònima de la república) només és majoritària en 8 de les 21 repúbliques. Aquest multiculturalisme ha comportat el reconeixement d'un poder polític considerable a les minories titulars, tot i que aquest poder s'ha de relativitzar sovint a causa de l'absència o a l'escassetat de mitjans financers i que Moscou conserva una influència important per mitjà de les subvencions (que poden arribar a constituir el 90 % del pressupost d'algunes repúbliques) i de la concessió de crèdits per a l'adquisició i el subministrament de fonts energètiques. A més a més, s'està perpetuant l'important crisi sociocultural que va provocar la caiguda del comunisme. Deixant de banda el Caucas del Nord, *el Llibre vermell de la UNESCO sobre les llengües en perill* només ressenya a Rússia tres llengües minoritàries que no ho estiguin.¹² Totes les altres són considerades com a "en vies d'extinció" o "amenaçades". Aquest contrast entre la voluntat de reconstruir la identitat nacional i la situació real pot comportar una sensació d'urgència que aboca de vegades les nacionalitats titulars a dur a terme accions radicals per a defensar la seva llengua i la seva identitat, a la vegada que tot sovint les tensions polítiques i socials s'alimenten de les tensions ètniques i culturals.

Dins d'aquest context, la qüestió lingüística cristal·litza en vindicacions identitàries dels diferents pobles de Rússia, alhora que constitueix per ella mateixa una font de tensions. Als territoris de l'antiga Unió Soviètica, els decrets i les lleis lingüístiques han contribuït de manera significativa a l'exacerbació de les tensions a Moldàvia i les discrepàncies lingüístiques continuen marcant l'agenda de l'activitat política als estats bàltics, principalment a Estònia i Letònia. A l'Àsia central, les minories russes es troben en una situació delicada atès que l'ús de les llengües nacionals s'ha convertit en un indicador important de la lleialtat política dels ciutadans, tot i que molt sovint manquen les estructures adequades per aprendre-les. La situació sembla menys greu a Rússia, on el rus continua essent acceptat globalment com a *lingua franca* i on cada república pot afegir-hi una o més llengües oficials. Però tot sovint el problema radica en els criteris d'elecció de les llengües oficials. Totes les repúbliques, excepte quatre, han adoptat lleis lingüístiques que donen la prioritat a la llengua de la nacionalitat titular. A Baixkíria, l'estatus oficial de la llengua nacional juntament amb el rus és objecte de polèmica atesa l'oposició dels tàtars —segona comunitat en pes demogràfic després dels russos i abans dels baixkirs— atesa la negativa dels baixkirs a proclamar l'oficialitat del tàtar a la república. La situació és especialment complexa al Daguestan, on el 80 % de la població és daguestanesa però on conviuen més de 30 llengües. A la vegada, alguns decrets instaurant l'adopció de l'alfabet llatí en lloc del ciríl·lic (per exemple, el decret de juliol de 1999 al Tatarstan) acostumen a ser intepretats com una voluntat manifesta i reptadora de distanciament creixent respecte de Moscou. De més a més, també representen un perill per a l'estabilitat de les relacions interètniques l'adopció de clàusules constitucionals que limiten, i fins i tot impedeixen, l'accés a les responsabilitats polítiques o administratives als ciutadans que no coneixen la llengua nacional de l'ètnia titular, com és el cas a Adygea, Ossètia del Nord, Baixkíria, i Mari El. També existeix la temptació d'algunes de les nacionalitats titulars d'utilitzar la qüestió lingüística per tal de provocar canvis demogràfics que comportin una major representació de la seva comunitat: allò que els francesos anomenen "le vote avec ses pieds" [el vot amb els peus] també és una realitat a Rússia, tot i que l'èxode de russos cap a repúbliques de població majoritàriament russa es deu principalment a qüestions econòmiques. La manca d'estructures locals de mediació que vetllin pels interessos legítims de les

¹¹ Les dades de població corresponen a 1989, any del darrer cens soviètic. Degut a problemes financers i pressupostaris el cens que s'havia de dur a terme al 1999 ha estat postposat diverses vegades i s'espera que es pugui realitzar al llarg de l'any 2002.

¹² El tàtar, el iakut i el tuva. Vegeu Salminen (1999).

comunitats russofones i dels altres grups minoritaris és encara més perillosa si tenim en compte que Moscou no sempre té prou capacitat o legitimitat per exercir aquest paper.

Els processos lingüístics i culturals que tenen lloc a la Federació Russa vénen determinats per una combinació de factors ressenyada al llarg de les pàgines que precedeixen: la gran diversitat cultural, lingüística i religiosa de la població sobre el conjunt del territori; la presència demogràficament dominant dels russos en la majoria de les repúbliques autònomes; la influència dels criteris nacionals-territorials establerts pel règim soviètic per mirar de gestionar la diversitat lingüística i ètnica; i els processos de reestructuració econòmica que s'estant duent a terme de manera desordenada.

Com ja s'ha esmentat en només 8 de les 21 entitats territorials nacionals, la nacionalitat titular constitueix la majoria de la població. A més a més, la majoria d'aquestes entitats reproduceix a microescala el mosaic de nacionalitats, llengües, cultures i religions presents al conjunt de la Federació. Paral·lelament, el rus constitueix la llengua de comunicació entre el centre i la perifèria, a la vegada que el procés de russificació endegat, amb avenços i retrocessos en funció dels interessos i de les estratègies de legitimació del règim soviètic, a partir de mitjans de la dècada dels anys trenta, continua tenint el seus efectes sobre les llengües minoritàries. L'aplicació del criteri nacional-territorial, ja ho hem vist, va permetre el desenvolupament de les llengües de les nacionalitats titulars per mitjà de la creació d'unes elits regionals i d'estructures culturals, socials i econòmiques que les convertiren en quasi-estats, ja abans de la desaparició de l'Estat soviètic. Però a partir de 1992, i a diferència del que succeïa anteriorment, la Llei federal sobre l'autonomia nacional-cultural també ha permès a les comunitats nacionals i lingüístiques que no disposaven d'estructures politicoadministratives pròpies disposar d'aquestes i també del dret a constituir-se en entitats territorials autònomes i a crear les condicions necessàries per a la conservació i la promoció de les seves llengües.

També la situació econòmica derivada del pas caòtic d'una economia planificada cap al lliure mercat constitueix un obstacle més per a les comunitats ètniques i lingüístiques perifèriques, ja que la majoria depèn dels subsidis atorgats per les autoritats per evitar el col·lapse total de les seves estructures econòmiques, la qual cosa deixa poc marge per finançar polítiques de promoció de les llengües autòctones, ateses les prioritats urgents en matèria de benestar social, ensenyament, sanitat i modernització de l'economia.

Amb tot, el principal risc de tensions interètniques està menys lligat a les relacions que es puguin establir d'ara endavant entre les autoritats federals i les repúbliques perifèriques, que no pas a la capacitat de les nacionalitats de tenir en compte la situació, les necessitats i els interessos de les altres comunitats nacionals presents al seu territori; de conciliar el seu desig de promoure les llengües autòctones amb la presa de consciència de la complexitat i de la lentitud dels processos de transició i de canvi d'hàbits lingüístics profundament arrelats; i de posar en marxa estructures operatives que permetin, tant a les nacionalitats titulars com als grups minoritaris, accedir a l'aprenentatge de la llengua autòctona, molt sovint convertida només recentment en llengua oficial juntament amb el rus. En definitiva, és fonamental i urgent que les nacionalitats puguin assumir i tenir èxit davant d'aquest repte per tal d'evitar un autèntic daltabaix i una intensificació de les tensions interètniques:

“És obvi que les llengües de tots els pobles de Rússia, incloent-hi el rus, estan en crisi. La majoria d'elles està en vies d'extinció. Ens trobem sense cap mena de dubte a un pas d'una catàstrofe humanitària, soterrada per les terribles condicions socioeconòmiques que estem patint aquests darrers anys. No importa que moltes llengües autòctones siguin ara llengües oficials. La crisi està tan avançada que en la majoria de casos el procés d'extinció ja és irreversible”.¹³

4. Conclusió: estratègies de futur per a una gestió equilibrada de la diversitat cultural a la Federació Russa i als estats exsoviètics

Els esdeveniments que tenen lloc a la Federació Russa i als estats exsoviètics des de 1991 demostren la necessitat imperiosa de resoldre i prevenir els conflictes interètnics per tal de garantir un nivell mínim de benestar a les poblacions locals, i satisfer les seves aspiracions. A més a més, també és urgent assegurar una correcta gestió de la diversitat ètnica, lingüística, religiosa i cultural per tal d'evitar que s'extinguin les vindicacions de caire violent i es multipliquin els conflictes interètnics al cor mateix i a la perifèria de la Federació Russa.¹⁴

¹³ Bgazhnokov, 2000. [Trad. de l'autor].

¹⁴ Vitaly Ganiushin, periodista rus de gran prestigi, ja va avisar que: “Hem pogut sobreviure a la desaparició de la URSS, però no podríem sobreviure a la desintegració de Rússia” (*New Times*, 1993, núm. 30).

Cal destacar alguns esdeveniments positius com per exemple la signatura el 10 de maig de 2001 de la Carta Europea per a les Llengües Regionals i Minoritàries per part de Rússia, la qual cosa constitueix un pas important en tant que comporta un canvi d'actitud respecte de la protecció del centenar llarg de llengües minoritàries que s'hi parlen. Així mateix, la diversitat lingüística a Rússia ha estat objecte de nombrosos seminaris i reunions organitzats pel Consell d'Europa per tal d'incrementar la conscienciació del Govern rus de la importància que té la protecció de la seva diversitat com a part integrant de l'herència cultural europea comuna.

També convé ressenyar que el 19 de juliol de 2001, Moldàvia va promulgar la Llei sobre les minories ètniques, atès que ha suposat una disminució dels conflictes potencials que poden esclatar en un país amb una composició ètnica tan complexa i on existeixen sis grups minoritaris reconeguts oficialment (russos, ucraïnesos, gagausos, jueus, búlgars i roms) que conformen pràcticament la meitat de la població total. Ateses les circumstàncies històriques aquest acord no ha estat fàcil: el rus va ser l'única llengua oficial de la república durant 45 anys fins que el 1989 el romanès (moldau) també va ser reconegut com a llengua oficial arran de l'aprovació de la Llei sobre la transició lingüística que, tot i no suscitar grans controvèrsies en un primer moment, es va anar convertint progressivament en el blanc de les crítiques dels diversos grups minoritaris del país. L'article 3 de la Constitució de Moldàvia estableix que la llengua moldava (en alfabet llatí) és la llengua nacional de la república a la vegada que l'Estat es compromet a respectar i promoure el rus i les altres llengües parlades en el seu territori. El mateix article també preveu l'aplicació d'aquests preceptes per mitjà d'una llei que no ha estat aprovada fins al juliol de l'any passat.

Els últims esdeveniments ocorreguts a Azerbaidjan també són encoratjadors, ja que s'ha signat el Conveni Marc per a la Protecció de les Minories Nacionals el 26 de juny de 2001,¹⁵ el qual ha entrat en vigor el 1r d'octubre del mateix any. A més a més, el Parlament d'Azerbaidjan està debatent actualment un nou projecte de llei per definir els fonaments bàsics per a la protecció de les minories. El text sotmès a debat parlamentari garanteix la igualtat de drets i les llibertats dels individus que pertanyen a un grup minoritari. L'article 3 del projecte de llei estableix que "ningú no es podrà veure obligat a canviar la seva afiliació ètnica", a la vegada que insisteix en el fet que "l'Estat no permetrà cap mena d'actuació duta a terme amb l'objectiu de procedir a l'assimilació forçosa de les minories nacionals."

Això no obstant, continuen existint molts aspectes controvertits que poden portar fàcilment a un increment de les tensions interètniques en diferents territoris. Per exemple, el 22 d'octubre de 2001 el Parlament d'Estònia va decidir no aprovar les esmenes a les lleis electorals que exigeixen una determinada competència en estoniana per poder ocupar càrrecs públics. Aquestes esmenes formaven part del procés d'adequació exigint per l'OSCE que ha criticat diverses vegades la política lingüística d'Estònia en els seus informes de progrés.

Per consegüent, és fonamental implicar les minories lingüístiques i culturals de Rússia en la formulació, l'adopció, l'aplicació i l'avaluació de les polítiques de protecció i de promoció dels seus drets, i això tant en l'àmbit internacional com nacional i local. La participació efectiva d'aquestes comunitats constitueix un element necessari per a una millor gestió dels recursos humans, socials i econòmics de la regió, i també per a l'exercici d'un millor control sobre les accions dels governs locals per garantir la igualtat de drets i la no-discriminació per a tots els actors implicats. Òbviament, la gran varietat d'aspiracions i l'enorme complexitat ètnica i cultural de la regió requereixen que s'identifiquin de manera rigorosa i adequada els mecanismes més pertinents per a crear les condicions necessàries que impulsin una participació real i efectiva de les poblacions locals en els afers públics, d'acord amb les particularitats de cadascuna de les repúbliques. Ara bé, aquesta participació només serà possible dins d'un context que respecti els valors universals dels drets humans, incloent-hi els drets culturals, socials i econòmics, com a condició *sine qua non* per a l'exercici d'aquests i altres drets. És d'extrema urgència, entre d'altres coses, que les regions perifèriques de Rússia puguin procedir al disseny i a l'aplicació d'estratègies rellevants en matèria de promoció de les llengües i de les cultures autòctones, de construcció de societats civils i de prevenció dels conflictes interètnics per garantir el desenvolupament de les llengües minoritàries, l'increment de les activitats econòmiques i la millora de les condicions de vida, l'enfortiment de les xarxes socials locals, la consolidació d'unes societats civils emergents i un desenvolupament local sostenible. A parer meu, la promoció de les llengües autòctones i l'enfortiment de les societats civils han de tenir com a principal objectiu l'increment de les relacions entre democràcia i identitat nacional: la promoció de valors com ara la tolerància, l'establiment de sistemes educatius que difonguin missatges de coexistència pacífica i comprensió mútua, basats en les identitats culturals més que no en les identitats nacionals, i la posada en marxa d'activitats destinades a dinamitzar el desenvolupament local constitueixen uns elements indispensables per a potenciar la prevenció dels conflictes i millorar el benestar de les poblacions perifèriques de Rússia.

¹⁵ Geòrgia també signà la Convenció Marc el 21 de gener de 2002 i Armènia ha signat la Carta Europea per a les Llengües Regionals i Minoritàries el 25 de gener passat.

En definitiva, el foment de la coexistència pacífica, d'un multiculturalisme harmònic i del desenvolupament sostenible són els principals reptes als quals han de fer front avui dia les regions de Rússia, molt especialment les del Caucas del Nord. Per tal de garantir-ne el desenvolupament, cal posar en marxa actuacions creïbles i efectives per reforçar els lligams entre les poblacions autòctones i les regions i institucions europees (molt especialment la Unió Europea i el Consell d'Europa), així com amb les ONG que poden desenvolupar un doble paper de mitjancers i de promotors per ajudar els agents socials locals a dissenyar i aplicar iniciatives flexibles i realistes a partir dels seus propis recursos. Només així podrem evitar que Rússia i les antigues repúbliques federades pateixin noves guerres com les de Kosovo i Txetxènia.

Bibliografia

- BGAZHOKOV, B. (2000): "The Crisis of National Languages in Russia". A: *Minority Languages in Russia: Perspectives for Development. Acts of the International Seminar*. Elista.
- BOGDAN, H. (1993) *Histoire des pays de l'Est*. Paris: Perrin.
- BOGRDANOVA, T. (2000): "From Confrontation to Harmonization of Language Relations". A: *Minority Languages in Russia: Perspectives for Development. Acts of the International Seminar*. Elista.
- BRUBAKER, R. (1996): *Nationalism Reframed*. Cambridge: CUP.
- CARRÈRE D'ENCAUSSE, H. (1978): *L'empire éclaté*. Paris: Flammarion.
- GELLNER, Ernest (1983): *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- KHRUSLOV, G. (1998): "Language policy in Russia". A: Barbel Fink (ed.): *Modern language learning and teaching in Central and Eastern Europe: which diversification and how can it be achieved? Proceedings of the second colloquy of the European Center for Modern Languages, Graz, 13-15 February 1997*. Council of Europe, 121.
- KIRKWOOD, Michael, ed. (1989) *Language Planning in the Soviet Union*. London: MacMillan.
- KIRKWOOD, Michael (1997): "Language Ecology in Post-Soviet Russia: Problems and Prospects". A: *Actes del Congrés Europeu sobre Planificació Lingüística/Proceedings of the European Conference on Language Planning*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- KORNOUSSOVA, Bossia (2000), "Language Policy in Russia: Scopes and Challenges". Paper submitted at the Conference *Lesser Used Languages and the Law in Europe*, Academy of European Law, Trier, September 7-8, 2000 [Cortesia de l'autora].
- LEPRÊTRE, Marc (2001): *The promotion of minority languages and the prevention of inter-ethnic conflicts in the Russian Federation*. Barcelona: Mercator Legislation Working Papers, 1.
- LEPRÊTRE, Marc (2002): "Language Policies in the Soviet Successor States: a brief assessment on language, linguistic rights and national identity". A: *Papeles del Este*, 3. Universidad Complutense de Madrid. <http://www.ucm.es/BUCM/cee/papeles/>
- LIBER, George O. (1991): "Korenizatsiia: restructuring Soviet nationality policy in the 1920s". A: *Ethnic and Racial Studies*, vol. 14/1: 15-23.
- Natsionalnii Sostav Naseleniia SSSR*. Moskvá: Finansi i Statistika.
- NEROZNAK, V. P. (2000): "Language laws of the peoples of the Russian Federation and programming language development" [*Zakoni o yazikah narodov Rossiiskoi Federatsii i programmirovaniye yazikovogo rasvitiya*]. A: *Minority Languages in Russia: Perspectives for Development. Acts of the International Seminar*. Elista.
- SALMINEN, Tapani (1999): *UNESCO Red Book on Endangered Languages: Europe*. http://www.helsinki.fi/~tasalmin/europe_report.html
- SZPORLUK, Roman (ed.) (1994): *National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Eurasia*. London: M.E. Sharpe.
- TZYRENOVA, Z. U. (2000): Russian peoples' languages development is a priority of state national policy [*Razvitie yazikov narodov Rossii - prioritnoe napravlenie gosudarstvennoi natsionalnoi politiki*]. A: *Minority Languages in Russia: Perspectives for Development. Acts of the International Seminar*. Elista.

Marc Leprêtre
Secretari general de l'Institut LINGUAPAX
mlepretre@retemail.es

- ### Nom des Régions numérotées
1 Rép. des Adyguènes	7 Rép. des Maris
2 Arrt. Aut. des Bouriates d'Oust-Ordynski	8 Rép. de Mordovie
3 Arrt. Aut. des Bouriates d'Aginskoïe	9 Rép. d'Ossétie du Nord
4 Rép. d'Ingouchie	10 Rép. d'Oudmourtie
5 Rép. des Kabardino-Balkarie	11 Rép. de Tchétchénie
6 Rép. des Karatchaïs-Tcherkesses	12 Rép. de Tchouvaachie
	13 Région Autonome des Juifs

RUSSIE

Divisions administratives

0 500 1000 1500 km

<ul style="list-style-type: none"> ✳ Capitale nationale / Ville fédérale ○ Ville fédérale ● Chef-lieu de région ou territoire <i>(Dans la plupart des cas, les régions et les territoires ont le nom de leur chef-lieu)</i> ● Chef lieu d'arrond., région, territoire <i>(ayant un nom différent)</i> 	<table border="0"> <tr> <td style="width: 20px; height: 15px; background-color: #90EE90; border: 1px solid black;"></td> <td>Républiques (21)</td> </tr> <tr> <td style="width: 20px; height: 15px; background-color: #9ACD32; border: 1px solid black;"></td> <td>Territoires (6)</td> </tr> <tr> <td style="width: 20px; height: 15px; background-color: #66CDAA; border: 1px solid black;"></td> <td>Régions (49)</td> </tr> <tr> <td style="width: 20px; height: 15px; background-color: #90EE90; border: 1px dashed black;"></td> <td>Région Autonome (1)</td> </tr> <tr> <td style="width: 20px; height: 15px; background-color: #90EE90; border: 1px dashed black;"></td> <td>Arrondissements Autonomes (10)</td> </tr> <tr> <td style="width: 20px; height: 15px; background-color: #90EE90; border: 1px solid black; text-align: center; color: red;">○</td> <td>Villes fédérales (2)</td> </tr> </table>		Républiques (21)		Territoires (6)		Régions (49)		Région Autonome (1)		Arrondissements Autonomes (10)	○	Villes fédérales (2)
	Républiques (21)												
	Territoires (6)												
	Régions (49)												
	Région Autonome (1)												
	Arrondissements Autonomes (10)												
○	Villes fédérales (2)												

Frontières : - - - - de République, Territoire ou Région - - - - de leur Zones autonomes